

STADENS MORFOLOGI BELYSER KULTURARVET

Kulturmiljövårdens analys- och värderingsgrund har traditionellt varit utgångspunkt för inventering och karaktärisering av vår bebyggelse. Men de är inte tillräckliga, när vi i samtiden försöker analysera och beskriva omfattande kontextuella samband med syfte att skapa underlag för gestaltning eller planering. Problemet är då inte endast de stora skillnader, som finns mellan homogena och attraktiva stadsmiljöer kontra de otydligt strukturerade gränzoner, områden med visuellt otillfredsställande utformning eller skala, som inte stämmer med helheten. Problemet kan också vara att finna relevanta redskap och teoretisk bedömningsgrund för både inventering och analys av den fysiska miljön.

Vår samtida morfologiska forskning omfattar tre traditioner, som huvudsakligen utgår från en brittisk gren baserad på M. R. G. Conzens forskning och en italiensk gren baserad på S. Muratori och G. Caniggias arbete. Den vida omfattningen av detta morfologiska forskningsfält framgår av det internationella nätverket

kring International seminar on urban form, ISUF.¹

I min avhandling ställer jag tre morfologiskt inriktade analysmetoder dialektiskt i jämförelse med kulturmiljövårdens traditioner. Mitt arbetet är upplagt som empiriska fallstudier från två metodologiskt skilda utgångspunkter. Analysmetoderna representerar en första nivå av fallstudier. De är inte representativa som typiska fall utan som funktionsspecifika fall. Valen är strategiska genom att analysmetoderna representerar olika, delvis kontrasterande perspektiv och det finns inte någon generell giltighet, genomsnittlig nivå eller enhetlig supermetod att söka. Varje analysmetod studeras separat, teoretiskt och instrumentellt.² En andra nivå av fallstudier representeras av den svenska staden Uddevalla, vilken är vald som substantiellt fall för sina generella egenskaper såsom en medelstor stad, med möjlighet att exemplifiera många vanliga problemställningar.³ Mina övergripande forskningsfrågor knyter an både till analysmetodernas teoretiska och metodologiska egenskaper. Vad kan de morfologiska analysmetoderna belysa, som inte den kultur-

historiskt inriktade analysen kan? Jag undersöker sambandet mellan analysmetodernas teori och deras instrumentella funktionalitet. Kan den speciella analysen ge underlag även för riktlinjer och rekommendationer? Vad är de i så fall baserade på? För att belysa samtidens frågeställningar diskuteras också de valda analysmetodernas förmåga att beskriva inte bara den historiska stadens traditionella form utan också moderna stadsområden.

I arbetet utgår jag från tre teoretiska referensramar, som samtliga bejakar en metodologisk pluralism: hermeneutik enligt Alvesson och Sköldbberg (1994), kritisk realism enligt Danermark m.fl. (1997) samt arkitekturteori enligt Jon Lang (1987).

I kontrast till de morfologiskt inriktade analysmetoderna, som är valda med även motställd intresseinriktning, kan riktlinjerna för kulturmiljövårdens analysstrategier tolkas som en pragmatisk sammanfattning av samtidens arbetsmetodik eller förstås som en kodifierad praxis.⁴ Värdegrunden för detta arbete utgår från kulturmiljövårdens uppdelning i dokument- och upplevelsevärden, vartill kommer förstärkande värden.⁵ Det svenska Riksantikvarieämbetet har även utvecklat en metod för digitalt baserad inventering, vilken ännu inte kommit att genomföras i större skala.⁶ Som kontrast till kulturmiljövårdens inriktning på det kulturhistoriskt högvärderade, har vuxit fram en nationell offentlig retorik för ett brett förankrat kulturmiljövårdande arbete kring vår vardagsmiljö ur ett livsvärldsperspektiv. Genom samlingsbegreppet kulturmiljövård avses då hela den miljö, där det i någon mening finns en kulturhistorisk aspekt av iaktta och ta hänsyn till.⁷ Till skillnad från den lagstiftning, som är inriktad på att hierarkiskt utvärdera det kulturhistoriskt mest värdefulla, arbetar den offentliga retoriken då ur ett jämlikhetsperspektiv med en deterministisk förståelse för betydelsen av att värna alla människors livsmiljöer.

Det finns för Uddevalla både ett Kulturminnesvårdsprogram (1983) samt ett Kulturmiljövårdsprogram (2002), där omfattningen av de lokalt utvärderade objekten under de två senaste decennierna förskjutits till en bredare grupp av objekt. Ändå kvarstår kulturmiljövårdens objektsinriktning med syfte att utvärdera det lokalt mest typiska. Men programmen ser inte

mellanrummen, de a-typiska objekten eller områden i varierande grad av transformation, vilka visserligen beaktas i den offentliga retoriken men framför allt kan fokuseras med de morfologiska analysmetoderna.

Inom en grupp av morfologiskt inriktade analysmetoder av både teoretiskt och metodologiskt intresse är det främst tre analysmetoder jag studerar med syfte att finna redskap för kontextuella analyser. Kevin Lynchs gestaltteoretiskt baserade fältanalys beskriver en samtida upplevelse av staden.⁸ Den kontrasterar mot den realistiska stadsanalysen av Karl Otto Ellefsen och Dag Tvilde, som metodologiskt följer platsens strukturella och typologiska utveckling.⁹ Den tredje analysmetoden, som jag studerar i min avhandling, utgörs av den engelske geografen M. R. G. Conzens arbete, som förenar en strukturell analys baserad på tomten som minsta enhet och ett systematiskt arbete för att med utgångspunkt från stadsplan, bebyggelsemönster och funktionell markanvändning lyfta fram en historiskt baserad visuell karaktär, townscape i stadens olika områden, regioner.¹⁰ Conzens identifiering av den individuella tomtenheten som grundläggande enhet för analys tillsammans med ett begreppsligt nyskapande är centralt i den morfologiska forskningen. Speciellt randzonsbegreppet och identifikation av tomtens eller områdets utveckling i cykler, omfattande även urban trädå, beskriver en bild av stadens utveckling, som kompletterar kulturmiljövårdens traditionella bild.

Analysmetodernas instrumentella funktioner kan delas upp i olika arbetsfaser, som skiljer först med avseende på om analysen är historiskt uppbyggd, diakron eller om den är helt inriktad på samtiden, synkron. Lynch exemplifierar en synkron analys, som medvetet avstår från ett historiskt återblickande för att pröva en teoretisk utgångspunkt genom att värdera fem definierade element i relation till tio gestaltteoretiskt grundade formkvaliteter. Såväl Conzen som Ellefsen och Tvilde studerar både diakrona och synkrona analysfaser. De hävdar strukturella och typologiska karaktärsdrag som kulturbaserade. Men deras syften skiljer sig åt. Conzen arbetar systematiskt för att urskilja platsens socio-ekonomiska utveckling. De olika morfologiska regioner, som identifieras i respektive period, karaktäriseras av sitt plan- eller bebyggelsemönster alternativt

sin funktionella markanvändning. Ellefsen och Tvilde utgår i karaktäriseringen istället från den strukturella utvecklingen av platsens primära element som underlag för en beskrivning av periodiska utveckling och uppdelning av homogena områden.

När Conzens townscape-analys sammanfattar platsens historiskt kvalitativa värden i form av regionernas townscape, närmar han sig delvis förståelse av platsens genius loci i Christian Norberg-Schulz mening.¹¹ Conzen gör därmed en kvalitativ värdering med utgångspunkt från platsens struktur helt skild från den realistiska stadsanalys, i vilken Ellefsen och Tvilde konsekvent vidhåller ett realistiskt perspektiv genom hela analysen. Där Conzen pläderar för ett bevarande och en utveckling av stadens karaktärsdrag med utgångspunkt från platsens townscape, representerar Ellefsen och Tvilde istället den gestaltande arkitektens sökande efter kontextuell förståelse och värnar samtidigt arkitektens frihet att följa eller bryta mot kontexten. Medan Conzens analysmetod är inriktad på dokumentation och beskrivning, diskuterar Ellefsen och Tvilde också hur analysen är relaterad till pågående projekt för förändring. Analysmetodernas värdegrund är baserade i både ideala och reala värden och kan komplettera kulturmiljövårdens kontextuella beskrivning avseende såväl dokument- som upplevelsevärden.

Metodologiskt kan både diakrona och synkrona analysfaser under vissa betingelser ge underlag för riktlinjer eller rekommendationer. Jag urskiljer fyra egenskaper hos analysmetoderna, som individuellt kan underlätta eller möjliggöra sammanfattande riktlinjer. Den första representeras av att en normativ teori kan verka som grund för riktlinjer och rekommendationer. Thomas Thiis-Evensens estetiskt/visuellt inriktade analys exemplifierar genom sin typteori hur teori och metod kan samverka.¹² Den andra är analysens aspektmässiga begränsning som villkor för att den skall kunna sammanfattas till riktlinjer. Begränsningen i Lynchs fältanalys är ett villkor både för att fältplanen skall kunna ligga till grund för en problemlösning och för att den i enlighet med Lynchs syfte skall kunna verka som underlag för en framtida visuell plan. Den tredje egenskapen exemplifieras av hur Ellefsen och Tvilde i den diakrona transformationsanalysen skapar underlag för riktlinjer

genom att begreppsligt utgå från en historisk kontinuitet. De olika kontextuella särdrag, som identifieras, kan därefter i analysens sammanfattning tas som utgångspunkt för alternativa strategier, som både kan följas eller brytas mot. I den synkrona analysen kan vi på motsvarande vis utgå från ett homogenitetsbegrepp. Ett fjärde sätt att skapa riktlinjer är genom ett analogt tänkande inför gestaltungsprocessen, vilket exemplifieras både inom den italienska analysstraditionen av Muratori och av Aldo Rossi.¹³

I mitt arbete med att studera analysmetoder för att karaktärisera den fysiska kontexten söker jag både teori och metod. Men jag finner mycket begränsad teori som underlag för de metodologiska redskapen. Med en pluralistisk förståelse av ett flertal analysmetoder vill jag därför framhålla en möjlig väg mellan objektivism

Gunilla Jivén, Chalmers
jiven@arch.chalmers.se

och relativism, för vilken jag finner stöd som perspektivism.¹⁴ När ett flertal analysmetoder ställs samman i en perspektivistiskt inriktad analys likställs olika teorier som alternativa utgångspunkter och kan med Jon Lang begreppsligt förstås som en positiv teori istället för normativ.¹⁵ En perspektivistisk analys möjliggör då en bredare utforskning av platsens karaktärsdrag än med en enskild analys. Den ger också vidgade möjligheter att utveckla nya redskap i samverkan med kulturmiljövården för analys av moderna stadsområden, där samtidens problemställningar ofta är belägna. I dessa områden är komplexitetsgraden ofta låg, men där finns andra metodologiska svårigheter, då dessa områden omfattar andra strukturer och rumsliga egenskaper än vad de traditionella analysmetoderna har utvecklats för.

Noter

1. Moudon (1997)
2. Jämför Merriam (1994/1988) i förhållande till Yin (1994), Johansson (2000a) och (2000b) samt Alvesson och Sköldberg (1994).
3. Stake (1995)
4. Att upprätta program för kulturminnesvård (1983)
5. Unnerbäck och Nordin (1995); Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok (1998)
6. Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. beskrivning (1998); Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok (1998)
7. Exemplifierat av Proposition 1987/88:104. Kulturmiljövård
8. Lynch (1960); City sense and city design (1990)
9. Ellefsen och Tvilde (1991); Ellefsen och Ellefsen (1993)
10. Conzen (1958); Conzen (1960); Whitehand (1981)
11. Norberg-Schulz (1980/1979); Jivén (2001)
12. Thiis-Evensen (1992)
13. Cataldi (1995); Rossi (1982/1966) s 8
14. Ramírez (1995) s 302; Danermark m.fl. (1997) s 297; Perspektivism diskuterades dock redan av G. W. Leibniz respektive av Friedrich Nietzsche.
15. Lang (1987)

Litteratur

- Alvesson, Mats och Sköldberg, Kaj. (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod.* Lund.
- Att upprätta program för kulturminnesvård. *Underrättelser från Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1983:2.*
- Caniggia, Gianfranco och Maffei, Gian Luigi. (2001) *Architectural composition and building typology. Interpreting basic building.* Florens (Composizione architettonica e tipologica edilizia 1. Lettura dell'edilizia di base, Venedig 1979)
- Cataldi, Giancarlo. (1995) 'Designing in stages: theory and design in the typological concept of the Italian school of Saverio Muratori.' i Petruccioli, Attilio (utg.) *Typological process and design theory*, s 35–55. Cambridge 1998.
- City Sense and City Design: writings and projects of Kevin Lynch. Banerjee, Tridig och Southworth, Michael. (red.) USA och London 1990.
- Conzen, M. R. G. (1958) 'The growth and character of Whitby', i Daysh G. H. R. (red.) *A survey of Whitby and the surrounding area*, s 49–89. Eton, Windsor. Kartor i separat folder av speciellt intresse.
- Conzen, M. R. G. (1960) 'Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis', i *The Institute of British Geographers Publication No. 27.*
- Danermark, B., Ekström, M., Jacobsen, L. och Karlsson, J. Ch. (1997) *Att förklara samhället.* Lund.
- Ellefsen, Karl Otto och Ellefsen, Eilert. (1993) *Stedsanalyse – Eksempel Brumunddal.* Miljöverndepartementet T:1987. Oslo.
- Ellefsen, Karl Otto och Tvilde, Dag. (1991) *Realistisk byanalyse.* Trondheim 1991. Skrifter fra Arkitektavdelingen NTH.
- Jivén, Gunila. (1998) *Fyra stadsmorfologiska analysperspektiv.* Lic. uppsats, Chalmers Göteborg.
- Jivén, Gunila. (2001) 'Townscape and genius loci: comparing Conzen and Norberg-Schulz.' i *Urban Morphology 2001*, 5 No. 2, s 113–115.
- Johansson, Rolf. (2000a) 'Ett bra fall är ett steg framåt. Om fallstudier, historiska studier och historiska fallstudier', i *Nordisk arkitekturforskning*, 1–2, 2000 s 65–71.
- Johansson, Rolf. (2000b) 'Robert Stake: The Art of Case Study Research'. Rec. i *Nordisk arkitekturforskning*. Vol. 13. No 1–2, 2000 s 125–127.
- Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. *Beskrivning.* RAÄ, Stockholm 1998.
- Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. *Inventeringshandbok.* RAÄ, Stockholm 1998.
- Kulturmiljövårdsprogram Uddevalla kommun. *Uddevalla 2002 (under utgivning 2002)*
- Kulturminnesvårdsprogram Uddevalla kommun. *Uddevalla 1983.*
- Lang, Jon. (1987) *Creating architectural theory: the role of the Behavioral sciences in environmental design.* New York.
- Lynch, Kevin. (1960) *The image of the city.* Cambridge, Massachusetts
- Merriam, Sarah B. (1994) *Fallstudien som forskningsmetodik. (Case study research in education,* San Francisco 1988).
- Moudon, Anne Vernez. (1997) 'Urban morphology as an emerging interdisciplinary field', i *Urban Morphology 1997*, 1 s 3–10.

- Norberg-Schulz, Christian. (1980) *Genius loci: towards a phenomenology of architecture*. London ('Genius loci – paesaggio, ambiente, architettura', Milano 1979).
- Regeringens proposition 1987/88: 104: Kulturmiljövård. Stockholm 1997
- Ramírez, José Luis. (1995) *Skapande mening. En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*. Diss., Stockholm. Nordplan avhandling 13:2.
- Rossi, Aldo. (1982) *Architecture of the city*. London (*L'Architettura della Città*. Padua 1966).
- Stake, Robert E. (1995) *The art of case study research*. London.
- Thiis-Evensen, Thomas. (1992) *Byens uttrycksformer. En metode for estetisk byforming*. Oslo.
- Unnerbäck, Axel och Nordin, Erik. (1995) 'Kulturhistoriskt värde?', i *Kulturmiljövård 1–2, 1995* s 11–21.
- Yin, Robert K. (1994) *Case study research: design and methods*. Thousand Oaks, Kalifornien 2:a uppl. (först utg. 1984).
- Whitehand, J. W. R. (1981a) 'Background to the urban morphogenetic tradition', i *The Urban Landscape. Historical Development and Management*. Institute of British geographers Special Publication 13. Whitehand, J.W.R. (utg.) 1981.